

3 De periode 1918-1940

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zullen de uitslagen besproken worden van de zes Tweede-Kamerverkiezingen die in de periode 1918 – 1940 hebben plaatsgevonden.

Deze periode werd maatschappelijk gekenmerkt door een grote mate van verzuiling. Op basis van kenmerken van geloof en/of levensovertuiging behoorde men in de samenleving tot een bepaalde zuil. Die was herkenbaar door allerlei facetten van de inrichting van de eigen levenssfeer. Zo werden het lidmaatschap van verenigingen (zoals de omroepverenigingen) en de krant, die men las, sterk daardoor bepaald. Dat gold ook voor de school, die de kinderen bezochten en vanzelfsprekend ook voor de politieke partij, waarop men bij verkiezingen stemde. Katholieken en Gereformeerden hadden daarbij een duidelijk sterkere band met bepaalde politieke partijen dan Nederlands-Hervormden. Buitenkerkelijken stemden vrijwel niet op een confessionele partij. Jonge generaties verschilden weinig van de ouderen, waardoor ook vanuit die invalshoek weinig ingrijpende electorale ontwikkelingen te verwachten waren.

De volkstelling van 1920 geeft de omvang aan van de verschillende geloofsgroepen in Nederland. Voor de personen van twintig jaar en ouder in dat jaar zien we de volgende percentages:

- 38% Rooms-Katholiek,
- 39% Nederlands Hervormd,
- 8% Gereformeerd,
- 4% Diverse overige Christelijke Kerken,
- 6% Geen kerkelijke gezindte.

Dit beeld van de verzuiling zou een grote invloed hebben op de verkiezingen in die periode. De volgende paragrafen zullen dit illus-

29

treren. Daarbij zullen we niet ingaan op de politieke zaken, die speelden rondom deze verkiezingen, maar wel op de verkiezingsuitslag zelf.

3.2 De afzonderlijke verkiezingen

3.2.1 1918

De eerste Tweede-Kamerverkiezing onder het Algemeen Kiesrecht vond plaats op woensdag 3 juli 1918. Weliswaar duurde het nog vier jaar voordat ook vrouwen mochten kiezen, maar in ieder geval konden alle sociale lagen van de samenleving hun stem uitbrengen. Het werden geen eenvoudige verkiezingen, noch voor de kiezers, van wie velen voor de eerste keer stemden, noch voor degenen die vervolgens de uitslag moesten bepalen. In de achttien kieskringen waren lijsten ingediend van in totaal meer dan dertig partijen/groeperingen. Maar in elke kieskring was het lijstnummer van een partij verschillend. Zo hadden de lijsten van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) in de kieskring Den Bosch lijst nummer 3 en in Tilburg lijst nummer 6 en bijvoorbeeld in Amsterdam lijst nummer 23. Bovendien was in de verschillende kieskringen nummer 1 op de lijst van een partij niet altijd dezelfde persoon. Zo waren er voor de RKSP in de achttien kieskringen in totaal negen personen, die op de eerste plaats stonden. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de dagbladen veel aandacht besteedden aan de uitleg aan de kiezer om de juiste lijst en persoon te vinden, waarop gestemd moest worden (binnen de eigen zuil). Een goed voorbeeld daarvan geeft De Tijd van 2 juli 1918, zoals u op bijgaande overdruk kunt zien. Er waren 1,5 miljoen kiesgerechtigden, van wie ongeveer 87% opkwam. In de loop van donderdag 4 juli kwam de uitslag van de verkiezingen binnen. De uitslag ziet u op de volgende pagina weergegeven.

Tabel 3A. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen 1918

	1918
Aantal Kiesgerechtigden (x miljoen)	1,5
% geldig uitgebracht	87
Percentage gestemd op:	
RKSP	30,0
ARP	13,4
CHU	6,6
(CDA)	50,0
SDAP	22,0
VDB	5,3
CDU	0,8
(PvdA)	28,1
De Vrijheidsbond	15,1
CPN	2,3
SGP	0,4
Overige partijen	4,1

(Hoewel CDA en PvdA toen nog niet bestonden staat er in deze tabel wel een optelling van de stemmen, die uiteindelijk deze twee partijen hebben gevormd. Dat geschiedt ter verkrijging van meer inzicht in de electorale ontwikkelingen sinds 1918.) De RKSP was duidelijk de grootste en had ook ten opzichte van de vorige verkiezingen (1913) een duidelijke winst geboekt. Uitgaande van het feit dat ongeveer 38% van het electoraat Rooms-Katholiek was, kunnen we dus vaststellen dat bijna 80% der Rooms-Katholieken op de RKSP gestemd had.

De Tijd roept op in 1918.

De Sociaal Democratische Arbeiderspartij (SDAP) behaalde met 22,0% de tweede plaats. Ook dat is een duidelijke stijging ten opzichte van de uitslag van 1913, die ongetwijfeld samenhangt met het loslaten van het criterium 'welstand'. De liberale partijen van verschillende schakering, die vanaf 1922 de Liberale Staatspartij 'De Vrijheidsbond' vormden behaalden 15,1% van de stemmen. Dat was een zeer forse achteruitgang ten opzichte van de verkiezingen van 1913. Met name de Liberale Unie dook, onder invloed van het Algemeen Kiesrecht, fors naar beneden. De Anti-Revolutionaire Partij (ARP) behaalde met 13,4% een lichte winst ten opzichte van het resultaat van 1913, en de 6,6% van de Christelijk-Historische Unie (CHU) betekende een licht verlies ten opzichte van 1913. De Socialistische Democratische Partij, de voorloper van de Communistische Partij van Nederland (CPN) behaalde 2,3%. Onder de gekozen Kamerleden komen we de namen tegen van: Colijn (ARP), De Savornin Lohman (CHU), Troelstra (SDAP), Treub (Economische Bond), Wijkoop (SDP) en als enige vrouw Suzie Groeneweg (SDAP). Opmerkelijk is het, gezien vanuit het huidige perspectief, dat zoals het dagblad De Tijd meldde 'de verhouding links-rechts fifty-fifty was' waarbij alle partijen behalve de RKSP, ARP en CHU tot links gerekend werden. Op basis van deze verkiezingsuitslag werd de regering Ruijs de Beerenbrouck op 9 september 1918 gevormd. Deze regering ontstond met steun van de volgende partijen: RKSP, CHU en ARP.

3.2.2 1922

Op 5 juli 1922 werden de volgende Tweede-Kamerverkiezingen gehouden. Ditmaal mochten ook de vrouwen van drieëntwintig jaar en ouder hun stem uitbrengen. In totaal waren er nu 3,3 miljoen kiesgerechtigden. Eenendertig partijen met ongeveer vierhonderd-zestig kandidaten deden aan deze verkiezing mee. 2,9 miljoen kiezers brachten een geldige stem uit (87% van de kiesgerechtigden). Op de volgende pagina treft u de uitslag van deze verkiezingen aan.

Tabel 3B. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen 1922

	1918	1922
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	1,5	3,3
% geldig uitgebracht	87	87
Percentage gestemd op:		
RKSP	30,0	29,9
ARP	13,4	13,7
CHU	6,6	10,9
(CDA)	50,0	54,5
SDAP	22,0	19,4
VDB	5,3	4,6
CDU	0,8	0,7
(PvdA)	28,1	24,7
De Vrijheidsbond	15,1	9,3
CPN	2,3	1,8
SGP	0,4	0,9
Overige partijen	4,1	8,8

Hoewel de verkiezingsuitslag op het eerste gezicht niet veel lijkt te verschillen van die van 1918 zorgde de toevoeging van de vrouwen onder het electoraat voor een versterking van het confessionele element. Het grote aantal stemmen op kleine partijen/lijsten, dat de kiesdeler niet haalde, maar samen wel meer dan 6% der stemmen kreeg, versluisde dit effect enigszins. RKSP en ARP behaalden in percentages vrijwel de uitslag van 1918. De CHU groeide meer dan 4% en deze drie confessionele partijen behaalden teza-

men 59 van de 100 zetels. De SDAP verloor ruim 2% van de stemmen en de nieuw opgerichte Vrijheidsbond behaalde een duidelijk slechter resultaat dan de partijen, die deze bond vormden, in 1918 hadden behaald. Op basis van deze verkiezingsuitslag werd het Kabinet-Ruijs de Beerenbrouck voortgezet. De volgende partijen steunden dit kabinet: RKSP, ARP en CHU.

3.2.3 1925

Op 1 juli 1925 werden de volgende Tweede-Kamerverkiezingen gehouden. Er waren inmiddels 3,5 miljoen kiesgerechtigden, van wie bijna 3,1 miljoen hun stem ook daadwerkelijk geldig uitbrachten. Dit is de eerste verkiezing, waarbij in de verschillende kieskringen de partijen een en hetzelfde lijstnummer hadden. Aan de verkiezingen deden weer ruim dertig partijen mee, waaronder twee partijen met fascistische kenmerken, de Actualisten en het Vaderlands Verbond. Op de volgende pagina treft u de uitslag aan van de verkiezingen.

Tabel 3C. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen 1925

	1918	1922	1925
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	1,5	3,3	3,5
% geldig uitgebracht	87	87	87,1
Percentage gestemd op:			
RKSP	30,0	29,9	28,6
ARP	13,4	13,7	12,2
CHU	6,6	10,9	9,9
(CDA)	50,0	54,5	50,7
SDAP	22,0	19,4	22,9
VDB	5,3	4,6	6,1
CDU	0,8	0,7	0,5
(PvdA)	28,1	24,7	29,5
De Vrijheidsbond	15,1	9,3	8,7
CPN	2,3	1,8	1,2
SGP	0,4	0,9	2,0
Overige partijen	4,1	8,8	7,9

Ten opzichte van de verkiezingen van 1922 zien we een verslechtering van de positie van de drie grote confessionele partijen, die te zamen 2,8% verloren. De SDAP won 3,5% ten opzichte van 1922. Ook de Vrijzinnig Democratische Partij won. Over deze uitslag is weinig achtergrondinformatie beschikbaar. Nauwkeurige bestudering van de cijfers leert ons echter dat het verlies van de confessionele partijen voor het overgrote deel niet rechtstreeks overging naar de linkse partijen. Een aantal kleine partijen vervulde een

36

Tabel 3D. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen 1929

	1918	1922	1925	1929
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	1,5	3,3	3,5	3,8
% geldig uitgebracht	87	87	87,1	88,4
Percentage gestemd op:				
RKSP	30,0	29,9	28,6	29,6
ARP	13,4	13,7	12,2	11,6
CHU	6,6	10,9	9,9	10,5
(CDA)	50,0	53,5	50,7	51,7
SDAP	22,0	19,4	22,9	23,9
VDB	5,3	4,6	6,1	6,2
CDU	0,8	0,7	0,5	0,4
(PvdA)	28,1	24,7	29,5	30,5
De Vrijheidsbond	15,1	9,3	8,7	7,4
CPN	2,3	1,8	1,2	2,0
SGP	0,4	0,9	2,0	2,3
Overige partijen	4,1	8,8	7,9	6,1

De verschuiving ten opzichte van 1925 is beperkt. De CHU won iets ten koste van de ARP. De RKSP maakte het verlies van 1925 weer goed. De SDAP steeg 1% en de Vrijheidsbond daalde met iets meer dan 1%. Deze uitslag leidde snel tot het derde Kabinet-Ruijs de Beerenbroek. Dit kabinet werd gesteund door de RKSP, ARP en CHU.

38

tussenfunctie. Zo behaalde de nieuwe Rooms-Katholieke Volkspartij 1,2% van de stemmen. Opmerkelijk is dat de Staatkundig Gereformeerde Partij 2,0% der stemmen kreeg. Dit percentage zou deze partij in de toekomst vrijwel steeds behalen.

Op basis van deze uitslag werd het Kabinet-Colijn gevormd. Dat kabinet wordt gesteund door de RKSP, ARP en de CHU. Reeds enkele maanden later kwam dit kabinet ten val, door de aanname in de Kamer van een amendement betreffende de opheffing van het gezantschap bij het Vaticaan. Zonder nieuwe verkiezingen kwam een nieuw kabinet onder leiding van De Geer tot stand.

3.2.4 1929

Op 3 juli 1929 vonden er weer verkiezingen plaats. Er waren inmiddels 3,8 miljoen kiesgerechtigden, van wie bijna 3,4 miljoen een geldige stem uitbrachten (88%). Wederom waren er meer dan dertig partijen die kandidaten stelden voor de nieuwe Tweede-Kamer. Op de volgende bladzijde ziet u de uitslag van deze verkiezingen vermeld.

37

3.2.5 1933

Deze verkiezingen vonden plaats op 26 april 1933, middenin de grote economische depressie. Er waren ruim vijftig verschillende lijsten, waarop de ruim vier miljoen mensen konden stemmen. 3,7 miljoen kiezers brachten een geldige stem uit. Hieronder treft u de uitslag aan van deze verkiezingen.

Tabel 3E. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen 1933

	1918	1922	1925	1929	1933
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	1,5	3,3	3,5	3,8	4,1
% geldig uitgebracht	87	87	87,1	88,4	90,1
Percentage gestemd op:					
RKSP	30,0	29,9	28,6	29,6	27,9
ARP	13,4	13,7	12,2	11,6	13,4
CHU	6,6	10,9	9,9	10,5	9,1
(CDA)	50,0	54,5	50,7	51,7	50,4
SDAP	22,0	19,4	22,9	23,9	21,5
VDB	5,3	4,6	6,1	6,2	5,1
CDU	0,8	0,7	0,5	0,4	1,0
(PvdA)	28,1	24,7	29,5	30,5	27,6
De Vrijheidsbond	15,1	9,3	8,7	7,4	7,0
CPN	2,3	1,8	1,2	2,0	3,2
SGP	0,4	0,9	2,0	2,3	2,5
Overige partijen	4,1	8,8	7,9	6,1	9,3

39

De verschuivingen, hoewel wederom niet groot, waren veelbetekender. De ARP steeg met bijna 2% ten koste van de CHU. De RKSP verloor bijna 2%. De SDAP verloor ruim 2% en de Communisten wonden ruim 1%. Opmerkelijk is het aantal kleine partijen, dat net de kiesdeler haalde en voor een deel verantwoordelijk was voor de gemelde verliezen bij de grotere partijen. De Revolutionair-Socialistische Partij, de Nationale Boeren-, Tuinders- en Middenstands Partij, de Rooms-Katholieke Volkspartij, de Christelijke Democratische Unie, de Hervormde-Gereformeerde Staatspartij en het Verbond voor Nationaal Herstel behaalden ieder 1 zetel.

Op basis van deze uitslag werd het Tweede Kabinet-Colijn gevormd. Dit kabinet steunde op de RKSP, de ARP, de CHU en als markante toevoeging de Vrijzinnig Democratische Bond en de Vrijheidsbond. Dit kabinet wordt, vanwege zijn brede samenstelling, ook wel het 'crisiskabinet' genoemd. Medio 1935 trad dit kabinet af, nadat de fractie van de RKSP het vertrouwen in de regering had opgezegd. Het derde Kabinet-Colijn werd vervolgens gevormd, maar verschilde qua samenstelling niet veel van het voorgaande kabinet.

3.2.6 1937

Op 26 mei 1937 vonden de volgende Tweede-Kamerverkiezingen plaats. Het aantal deelnemende partijen was aanmerkelijk gereduceerd. Slechts twintig partijen waren ingeschreven voor deze verkiezingen. Er waren ongeveer 4,4 miljoen kiesgerechtigden van wie ruim vier miljoen een geldige stem uitbrachten (91%). Op de volgende pagina treft u de uitslag van deze verkiezingen aan.

Tabel 3F. De uitslag van de Tweede-Kamerverkiezingen 1937

	1918	1922	1925	1929	1933	1937
Aantal kiesgerechtigden (x miljoen)	1,5	3,3	3,5	3,8	4,1	4,4
% geldig uitgebracht	87	87	87,1	88,4	90,1	90,9
Percentage gestemd op:						
RKSP	30,0	29,9	28,6	29,6	27,9	28,8
ARP	13,4	13,7	12,2	11,6	13,4	16,4
CHU (CDA)	6,6	10,9	9,9	10,5	9,1	7,5
SDAP	22,0	19,4	22,9	23,9	21,5	22,0
VDB	5,3	4,6	6,1	6,2	5,1	5,9
CDU	0,8	0,7	0,5	0,4	1,0	2,1
(PvdA)	28,1	24,7	29,5	30,5	27,6	30,0
De Vrijheidsbond	15,1	9,3	8,7	7,4	7,0	5,9
CPN	2,3	1,8	1,2	2,0	3,2	3,3
SGP	0,4	0,9	2,0	2,3	2,5	1,9
Overige partijen	4,1	8,8	7,9	6,1	9,3	8,1

De relatief grote winst van de ARP is het meest opvallend aan deze uitslag. Ruim 16% betekende een record voor deze partij, hetgeen toe te schrijven zal zijn geweest aan de sterke positie van de Minister-President op dat moment, de ARP-er Colijn. Het verlies van bijna 2% van de CHU zal wel nauw samenhangen hebben met deze winst. De winst van de RKSP (1%) betekende slechts een gedeeltelijk herstel ten opzichte van het verlies van 1933. De SDAP herstelde zich ook maar gedeeltelijk van het verlies van

1933. De grote verliezer was echter de Vrijheidsbond, die 3% verloor. De NSB kreeg 4,2% van de stemmen en was daardoor in één klap groter dan de Vrijheidsbond. (Ten opzichte van de daarvoor in 1935 gehouden Provinciale Statenverkiezingen betekende deze uitslag van de NSB echter een achteruitgang.)

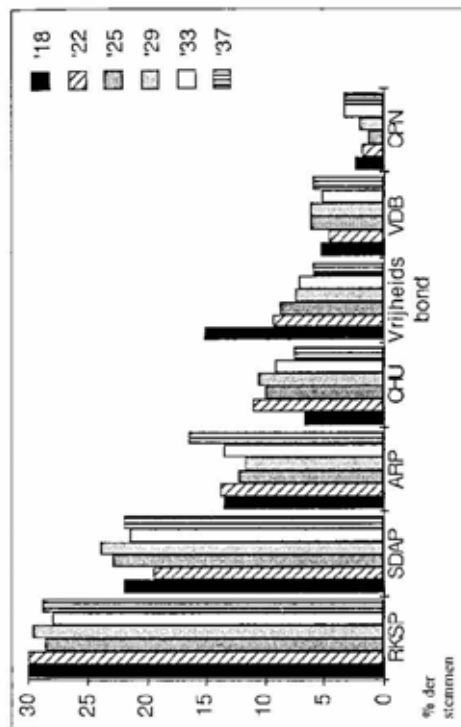
Op basis van deze uitslag werd het vierde Kabinet-Colijn gevormd met de steun van de RKSP, ARP en CHU. Medio 1939 kwam dit kabinet ten val door onderlinge geschillen met betrekking tot de financiële politiek. Vervolgens kwam het vijfde Kabinet-Colijn, dat vrijwel meteen een motie van afkeuring aan de broek kreeg. Het volgende kabinet is het tweede Kabinet-De Geer dat steunde op de volgende partijen: RKSP, ARP en CHU.

Dit kabinet was in functie toen de Duitsers op 10 mei 1940 ons land binnenvielen. Pas na de oorlog, op 17 mei 1946, werden de volgende Tweede-Kamerverkiezingen gehouden.

3.3 Samenvatting van deze periode

De sterke mate van verzuiling in de vooroorlogse Nederlandse samenleving is duidelijk te herkennen in de uitslagen van de zes Tweede-Kamerverkiezingen tussen 1918 en 1937. Het overgrote deel der Nederlandse Rooms-Katholieken (bijna 80%) stemde op de RKSP, die daardoor maximaal 30,0% behaalde (1918) en minimaal 27,9% (1933). Onder de Protestanten was enerzijds de keuze in partijen wat groter, terwijl anderzijds de binding van de confessionele kiezers met die christelijke partijen minder sterk was dan bij de Rooms-Katholieken. De ARP en CHU functioneerden sinds 1922 als communicerende vaten. Het persoonlijk gezag van Colijn zorgde in 1937 voor een grote overwinning van de ARP en een fors verlies van de CHU.

Ook de grote niet-confessionale partijen bleven vrij stabiel, hoewel de mate van verschuiving wat groter was dan bij de confessionele partijen. De Vrijheidsbond daalde langzaam van een niveau van ruim 9% naar een niveau van 4%. Het was deze partij die voor de invoering van het Algemeen Kiesrecht de sterkste politieke groepering was geweest (zij het als twee partijen met een andere naam). In de vooroorlogse periode waren er veel afsplitsingen van

Grafiek van de Tweede-Kamerverkiezingen 1918-1937.

de grote partijen en nieuwe groepen, die een kansje wilden wagen. Pas in 1937 onstond een duidelijke reductie van het aantal deelnemende partijen. Het was dan ook de eerste keer, dat maar tien partijen een vertegenwoordiger in de Tweede-Kamer hadden. Resumerend kan gesteld worden, dat deze periode zich kenmerkt door een grote electorale stabiliteit, met name ten aanzien van de politieke partijen die bepaalde groepen uit de bevolking met een levensbeschouwelijke grondslag vertegenwoordigden.